

UDK 821.163.4(091)Petrović Njegoš Petar II
Pregledni rad

Krsto PIŽURICA (Podgorica)

ROVCA I MORAČA U NJEGOŠEVU DJELU*

U ovome radu dat je osvrt na prisustvo Rovaca i Morače u Njegoševu djelu. Njegoš o Rovčanima i Moračanima nije mnogo pisao, niti pjevao – tek toliko da se ta dva pogranična plemena ne zaborave. O Rovčanima se, u datoj situaciji, izrazio kao i o drugima, a o Moračanima je slika unekoliko drugačija. Junaštvo Uskoka Njegoš je cijenio, što se vidi iz pisama M. Medakovića, vladčina sekretara. „Vladika ljubljaše, kaže Medaković, svakoga junaka, a osobito Uskoke, koji su krilo na krajini“. Njima su, kao pograničnome prostoru Gornje Morače, Rovčani i Moračani pružili pomoć pri obračunu sa Smail-agom Čengićem. Njegoš je i to znao, što se nije otkliknuo drugi su razlozi.

Ključne riječi: *Petar II Petrović Njegoš, Rovca, Morača*

Prostor Rovaca i Morače jedva je našao malo mjesta u Njegoševim pjesmama i pismima, ali to što je, predstavlja dio rovačke prošlosti i etike toga prostora. Ne smeta da se nađe na jednome mjestu proučavalaca Njegoševa djela čemu i, ovom prilikom, dajemo svoj doprinos.

U epskoj pjesmi „Kula Đurišića“ objavljenoj s pjesmom „Kula Aleksića 1847“ u Beču 1850. god., Njegoš opjevava jedan istorijski događaj koji se desio u Crmnici, pa komentator Njegoševih pjesama, Radovan Lalić, o događaju i izdavanju pjesme kaže sljedeće: „Na kraju pjesme ‘Kula Đurišića’ Njegoš je dao sljedeću napomenu:

‘U ovome je boju oko sto i dvadeset bilo mrtvijenih i ranjenijenih s obje strane, ali ih nije od turske strane više palo no od crnogorske, jerbo su mnogi Crnogorci poginuli jurišeći na Kule, nego Crnogorci podosta džebane turske u Kulama uzmu.

Ove je godine Porta otomanska koje u odijelu, koje u novcu, koje u žitu i u raznim stvarima, više od sto tisućah talijerah potrošila da smuti i pokolje

* Služimo se edicijom: Petar Petrović Njegoš „Cjelokupna djela“, Prosveta, Beograd 1951–1955. U daljem tekstu „knj.“ i str. I Mihailo Lalić „Sabrana djela“, Nolit, Beograd i Pobjeda, Titograd, 1985.

Crnogorce, a to je jedino iz nečovječne zlobe radila i uz moj prkos, samo da obori ono praviteljstvo koje sam ja s mnogo mojega truda i krvave muke u Crnoj Gori postavio. Ali joj bi za fajdu muka, samo što toliko novca prosu i osramoti sebe pred svijetom pokazavši mu svoju opaku i varljivu ćud“ (knj. 2, 513).

Navodeći (u pjesmi) ko ga je sve izdao, Njegoš spominje i Rovca i Rovčane, pa kaže:

„Izdaše Rovca do Morače,
izdaše Rovca svakolika
do Purena Tapuškovića kneza
i serdara sa bratom Radovanom,
do jadnoga Nedić Radivoja,
do serdara Vlahović Pavića
i momčeta Petra Lučinoga“.

(2, 189)

Iza 337 st. (Izdadoše Rovca do Morače) nalazi se sljedeći priređivačev komentar: „Izdadoše čitava Rovca sve do Morače. – Rovca – pleme u crnogorskim brdima između Morače, Bratonožića, Pipera, Bjelopavlića i Nikšića. Zastvoreni u svojim nepristupačnim brdima, Rovčani su do početka XIX vijeka živjeli samostalnim plemenskim životom, ali su stalno održavali veze sa Cetinjem. Oni s ponosom ističu da turska noga nikad nije kročila na njihovo zemljište. Ali je Osman-paša četrdesetih godina prošlog vijeka ipak uspio da primami neke od njih na svoju stranu, zbog čega Njegoš nalazi riječi osude i za njih kao i za druga crnogorska i brdska plemena. – Morača – oblast u Crnoj Gori, u gornjem toku rijeke Morače. Dijeli se na Gornju i Donju Moraču („dvije Morače“). Prisajedinjena je definitivno Crnoj Gori za vrijeme vladike Petra I, 1820. godine“.

Stihove 338–343 (koje smo već naveli) priređivač Lalić komentariše ovako: „Knez *Puren Tapušković* – ugledni narodni starješina u Donjim Rovcima; po širem bratstvu je Bulatović. – Serdar koji se pominje u st. 339. vjerovatno je Mijat Bulatović, koji je kao i Pavić Vlahović bio u doba vladike Rada serdar u Rovcima. Radovan Bulatović bio mu je sinovac, a ne brat. – *Radivoje Nedić* (po širem bratstvu Bulatović) – prvi rovački plemenski kapetan koga je postavio Njegoš (upor. objašnjenje uz stih 96. ove pjesme). *Pavić Vlahović* – serdar rovački; za serdara ga je postavio Njegoš (upor. objašnjenje uz stih 40. u pjesmi *Crminičani*“, str. 426). – *Petar Lučin* po bratstvu je Selić. U vrijeme o kome se govori u pjesmi bio je vrlo mlad. Kasnije je postavljen za plemenskog kapetana (poslije Radivoja Nedića). Poginuo je kod Ostroga 1877. godine“ (knj. 2, 550).

Refleks te tzv. njegoševsko-rovačke epizode nalazimo u Lalićevu romanu „Gledajući dolje na drumove“, str. 60. Priča naime Pejo Grujović, Lalićev *alter ego*, kako četnici vode zatvorenike kolašinskoga četnikog zatvora i kako ih sa strane posmatra četnička ološ. Pejo priča: „Gledaju nas varošani, Kolašinci, sa sažaljenjem, pa se prisjete da i sami zaslužuju sažaljenje, postide se i požure da se sklone prije no ih čudo snađe. Gledaju nas naoružanici sa prezirom. Prepoznali su učitelja Vujisića i nešto mu zajedljivo dobacuju. On ne prečuta susjedsku zlobu, no odgovori:

„Nekate, Rovčani, pamti se i vaše...”

’Šta se pamti?’

’Sve se pamti, pa i kad se ne kazuje.’

Ali oni ga sapriješe neka kaže, ako nije kukavica, šta to ima da im prebaci nekadašnje ili sadašnje. On izabra što manje boli:

’U vrijeme vladike Rada, prije skoro sto godina, otišli su neki Rovčani u Skadar, veziru se prijavili, poklonili, poljubili ruku i skut, dao im vezir na poklon ćinterce od čohe, kabanice neke tople, plave i zelene, srmom navezene. Ogrnuli Rovčani ćinterce, pa se zore i krenišu, a naišao vladčin perjanik Radivoje Nedin Bulatović u kabanici od kostrijeti. Uzeli ga Rovčani na sprdnju, kao sad vi mene. ’Gledajte, ljudi, lijepa ćinterca na ovome vladčinom perjaniku!...’

’Šta si time htio da kažeš?’

’Ja samo to’, kaže Vujisić.

’Zar ne smiješ da kaže više no samo to?’

’Dosta je toliko. Od tih ćinterica više nema ni krpice, ali se priča eto pamti kao da je sasvim nova. Zapisana je i pamtiće se još neko vrijeme.’“

Ali, vratimo se Njegošu. U epskoj pjesmi „Čardak Aleksića“ objavljenoj kako smo naveli, a u podnaslovu je napomena (Njegoševa) „Oko Mitrovađne 1847“ nalazi se slika boja Uskoka, (pograničnog prostora s Gornjom Moračom), i Turaka. U pjesmi se nekoliko puta pominje Morača („To ću šćerat u Moraču tvrdu“, „ćerajte ga u Morači tvrdoj“, „sve uteće u Moraču tvrdu“), pri čemu pada u oči da je „Morača tvrda“ bilo da to saopštavaju Turci ili Crnogorci. Prevedeno na običan govor, pridjev „tvrđ“ pozitivnog je značenja, i to kod Crnogoraca – da je Morača pouzdan partner i junačan, a kod Turaka – neosvojiv (prostor), prostor koji zadaje muke i nevolje. Jedan od serdara, učesnik boja, je slikan kako klikuje za pomoć, što pjesnik saopštava kako slijedi:

„U Turke je serdar udario,
a klikuje birane junake
od Uskokah i dvije Morače.“

Moračani su se pokazali kao vjieran, tvrd, oslonac Uskocima u ljutoj borbi oko čardaka Aleksića i pjesnik im nije ostao dužan u pohvali, što pokazuju stihovi:

„No morački četrdeset uskokah
od Turaka jade poradiše:
dvanaest im je glavah posjekoše,
a suviše mrtvi i ranjeni,
koje Turci sobom odvukoše;
pedeset ih živa pohvataše,
koji im se krstom prekrstiše,
te svijema oružje uzeše,
bez oružja doma otpraviše,
neka pamte đe su dohodili“ (st. 347–356).

U kontrastnoj slici Njegoš je naznačio jedan ženski lik, rijedak u njegovoj poeziji, lik koji je učestvovao u ljutome boju. Prije trenutka koji ćemo navesti, Njegoš je za fazu boja rekao:

„Sve uteče u Moraču tvrdu,
samo osta šesnaest pušakah,
među njima Ruža Lakovića,
u čardaku na Kara-Malinsko“ (st. 151–154).

Sada, kraj pjesme posvećen je Ruži i njenoj hrabrosti:

„Nije čudo, dragi pobratime,
jer Uskoci posjekoše Turke,
jer Uskoci uzeše oružje;
tako su se vazda naučili.
No je čudo od te ženske glave
što učini Ruža Lakovića:
u poćeru pošla za Turcima,
te s dvojice skinula oružje.
To je teže svoj turskoj krajini
no njihove posječene glave!“ (st. 357–366).

O Ljubici Radunovoj iz „Gorskoga vijenca“ i Ruži iz ove pjesme, svojevremeno smo posebno pisali i ovde ćemo pisanje o njima skratiti. Lik Ružin je nerazvijen, krajnje epizodičan. On pokazuje koliko je žena prisustvovala u Njegoševim inspiracijama i poslije „Gorskoga vijenca“. Osnovno obilježje toga lika je hrabrost, a odnos pjesnikova prema njemu izražen je u riječi „čudo“, kojom se izražava divljenje i poštovanje prema onome što je junak uradio.

Lik je građen desetercem epskih narodnih pjesama. Uvodeći ga u akciju kao epizodičnu pojavu, Njegoš je izbjegao da ga pretvori u heroja koji siječe po razboju Turke. Makar je bacio u živu vatru, Njegoš je izbjegao stvaranje od Ruže heroine romantičarskoga oreola i nije je slikao u okršaju, onom koji ostavlja kravave tragove. Nijednu tursku glavu, po običaju crnogorskoga ratovanja, nije odsekla, nijednim džeferdarom nije opalila, a ipak je pokazala junaštvo: dva neprijateljska vojnika je razoružala. Tako ni Ruža kao ni ostale Njegoševe žene ne masti turskom krvlju svoje ruke, rat od nje čini surovu prirodu, plemenita je u rodoljublju i upotpunjuje kolekciju Njegoševih ženskih likova.

U Njegoševu „Ogledalu srpskom“ (1846), pod br. XXX, nalazi se narodna pjesma „Klorinda srpska“, ali je „očigledno taj naslov dao Njegoš, nikako narod“. „U pjesmi je opjevan udar Turaka, Nikšićana i Kolašinaca, na ratničko uskočko gnijezdo u Gornjoj Morači, 30. jula 1795. God.“ Pjesma nas privlači sadržajem s obzirom na temu, ali ne i na Njegošev udio u njenoj uobličenju. Mi i ne mislimo da je Plana Tomaševa, junakinja pjesme, Njegošev intelektualni proizvod, pa je zato nijesmo svojevremeno ni unijeli među Njegoševe ličnosti, a što je ovde spominjemo to je samo radi teme. „U komentarima Njegoševih djela, pojedinih i cjelokupnih, nema objašnjenja ko je Klorinda, čijim je imenom Njegoš nazvao junakinja iz Morače“.

U pjesmi „sa planine Javorja vila kliče gornjomoračkog serdara Mališu i obavještava da turska vojska napada sa tri strane njegov zavičaj“. On joj mirno odgovara:

„Ja s' ne bojim vojske od Turakah
dok ja imam stotinu hajdukah,
sve Uskoka, silnije junakah,
a još imam dobru uzdanicu,
uzdanicu pet stotin Rovčanah
i pred njima Redža i Tapuško;
i dok mi je sva Morača Donja,
i pred njima Raško i Radule -
i tu imam dobru uzdanicu;
i dok mi je sva Morača Gornja,

i pred njima Mijat i Radoje.
Zapodjenut boj je krvav za obje strane
U to doba pristignuše Turci,
pobiše se Turci i Uskoci.
od sve Bosne i Hercegovine,
u Ljevišta selo uljegoše,
i Ljevišta selo opališe;
počeraše niz Moraču Gornju.“

U pjesmi je posebno zanimljiva pozicija i sudbina Plane Tomaševe, junakinje pjesme. Naime, Paripović Zuko, jedan od učesnika boja,

„na Ratnju vodu udario,
i dobra je roba ugrabio,
vjernu ljublu Dragović Tomaša,
oteo joj iz naručja sina,
bacio ga u vodu Moraču,
Morača ga voda odnijela.
Ciknu, pisnu Tomaševa Plana:
'A đe si mi, Dragović Tomašu,
đe je tvoja svijetla latinka
što te diči po Morači Gornjoj
i znadu te kićeni junaci!
Mene mladu zarobiše Turci,
uhvati me Paripović Zuko,
ote mene sina iz naručja
i baci ga u vodu Moraču,
Morača ga voda odnijela,
jadnu mladu ucvijeli majku!’“ (st. 63–79).

Ostavši bez deteta – Plana ipak nije pala u beznade i očaj, ostala je u stroju kao vojnik. Kao krilatu je vidimo u borbi i u povoljnom trenutku se neprijatelju osvetila:

„Zuko pade, a Plana pripade,
te mu skide svijetlo oružje.
A drugi se Turčin zagonio,
dočeka ga Tomaševa Plana
malom puškom Paripović Zuka,
te Turčina dobro pogodila:

posred puca đe mu srce kuca;
pade Turčin u zelenu travu.
Tad ostali navališe Turci,
a pobježe Tomaševa Plana
i u Ratnju vodu zagazila,
prešla vodu zdravo i veselo
i unese svijetlo oružje“ (st. 90–102).

U pjesmi promiču učesnici boja – sa turske strane: Paripović Zuko, Hadžajlić Mujo, Juso i Avdija, zanimljivo i kalauz turski Hrnkavić Paun, a sa crnogorske, uz napomenute u navodima i: dva Mandića i dva Vujačića, Jokanović Marko, Hrnković Radoje, Tomaš Dragović, Bučić Luka, Pejović Drago.

Atmosferu natkriljuju serdar Mališa i nikšićki Osman-kapetan. Prvi poziva drugoga „da se sastanemo, da mi naše roblje mijenjamo“. Poenta pjesme je u turskoj zakletvi:

„Još se kleli Turci na pogaču
da ne vojšte nigda na Moraču!“

Ne možemo u ovome trenutku odgonetnuti kako je Njegošu palo na pamet da Moračansku Planu Tomaševu nazove „srpskom Klorindom“, odakle mu to ime, kad i kako se srio sa njime. „Klorinda je izmišljena junakinja 'Oslobođenog Jerusalima' Torkvata Tasa (1544–95)“. Teško sada mogu provjeriti preko Njegoševe biblioteke je li on to djelo imao u svojoj biblioteci ili biblioteci strica mu Petra I i koje izdanje. Sigurno je da je Klorinda junakinja Tasovog djela, ostalo je zasad (meni) u domenu nagađanja.

Nijesu Turci održali riječ s kraja pjesme „Klorinda srpska“, pa su na Gornju Moraču navojštili dvadeset pet godina poslije boja označenoga u prethodnoj pjesmi. U „Ogledalu srpskom“ pod red. br. 52 nalazi se pjesma „Boj na Morači Gornjoj“ i odrednica ispod naslova (1819. god). Pjesma je ispjevana na kalupu našega epskog pjesništva: Bosanski vezir dobija od cara ferman da kupi vojsku i pođe na Moraču:

„O veziru, moja vjerna slugo,
eto sam ti ferman opravio.
caru zevka nema ni uzura
dok Morača sjedi u kaura;
vojsku kupi, hajde na Moraču,
kupi vojske koliko ti drago,
a ne žali haznu ni zahiru“ (knj. 5, st. 4–10).

Kad je vezir knjigu proučio – okupio je oko sebe doglavnike u pokušaju da nađe izvršioce naloga. Javio se „carev delibaša“ koji „sitne knjige raspisuje“, tražeći vojsku: jednu šalje Sjenici i Novom Pazaru, drugu Prijepolju i Bijelom Polju, treću Faslidži i Foči, četvrtu Gacku i Trebinju, petu nikšićkome Osman-kapetanu. Zakazuje i zbornu mjesto. Forma i sadržaj knjiga su skoro identični:

„Čujte, Turci, njemu braćo draga,
jeste l' čuli, jeste l' razumjeli,
đe od cara ferman dopanuo:
caru nema zevka ni uzura
dok Morača sjedi u kaura -
robe bule, a sijeku Turke;
već su caru dave dodijale“ (st. 80–86).

Na ratnome putu okupljene vojske su Uskoci, koje je trebalo, prije Morače, razuriti. Vojsku koja je razurila Drobniak opazila je moračka predstraža s planine Javorja i javlja serdaru Mijatu i kapetanu Jakši da se vojska priprema da napadne Moraču. Serdar i kapetan se dogovore da traže pomoć od Cetinja koju vladika i pruža. Sad vladika šalje knjige šarovite svojim glavarima da kupe vojsku te da se Moračanima pruži pomoć. Tako je jednu knjigu poslao u Martiniće „a na ruke popu i Vuksanu“, drugu je poslao Marku Boškoviću, s Orje Luke, „pa je treću knjigu otprovio – u Ostrogu igumnu Đorđiji“, a četvrtu knjigu otprovio „na Poviju Mrkoju serdaru“, koga naziva „krilom od krajine“. U pjesmi figuriraju i Mijat i Mina Radović. Turska vojska već je stigla u Moraču:

„Al' planinu Turci pritisnuli,
sve barjaci ka mrki oblaci,
bojna koplja kako gora čarna.“ (st. 263–265).

Lukavstvom vojvode Mine, turska vojska je dovedena u klopku, ali je borba ljuta.

„Dok od Kape pukoše gromovi,
a u tursku vojsku udariše;
to ne bjehu nebesni gromovi,
no to bješe od Ostroga bane,
pored njega Mrkoje serdare,
na tursku mi udariše vojsku“ (st. 311–316).

Sreća se Moračanima nasmijala:
„Turci bježat pleća obrnuše,
a Srbi ih muški počeraše:
sa dno ravna Polja Dragovića
do bijele kule Dragovića
pet stotinah glavah otkinuše.
pet stotinah hatah ugrabiše;
od bijele kule Dragovića
do velike Stupe Popadića
pet stotinah glavah otkidoše
pet stotinah hatah ugrabiše“ (st. 318–327).

Ali pogibija serdara Mrkoja na crnogorskoj strani pomutila je slavlje Moračana, što se vidi iz pjesme:

„No će sreća, tu je i nesreća:
puče bumba, a puče lubarda,
ubi bumba Mrkoja serdara,
a lubarda Šušu barjaktara“ (st. 339–342).

Budući da je pjesma posvema na kalupu epskoga pjesništva – to se u njoj, njenoj strukturi, oseća način komponovanja sličan deseteračkome pjevanju, pa je u njoj vidno epsko ponavljanje, razvučenost i stilsko obilježje narodnih pjesama. Pjesnik je pet puta ponovio: „caru nema zevka ni uzura dok Morača sjedi u kaura“, ponavlja se sadržaj delibašinih zahtjeva adresatima, slični su zahtjevi vladičinih pisama itd. Pjesma je najrazvučenija u dijelu odašiljanja knjiga bilo sa delibašine, bilo sa vladičine strane. Likovi Mijata serdara, kapetana Jakše, popa i Vuksana, Marka Boškovića, Mrkoja serdara, Mine Radovića, Kruškovca Nikole, Šuše barjaktara nijesu razvijeni, dakle nijesu individualizirani. Markantan je jedino ostroški iguman Đordije, koga pjesnik naziva banom:

„Pred vojskom je od Ostroga bane
na njegova široka dorina -
a kakav je od Ostroga bane:
na rame mu vezena šišana,
a o bedri duga gadarija,
a na rame džida oblivena,
a od po nje vukom opšivena,
navrh džide od međeda glava,
zinula je kako da je živa!“ (st. 239–247).

Pjesnik nije imenovao delibašu, niti ga je individualizirao. Prikazan je kao vjeran sluga svoga gospodara, koji naređenje prihvata bez pogovora. Nema likova s turske strane. Pjesma ima dokumentarnu vrijednost o jednoj od mnogih bitaka Moračana i Rovčana s okupatorskom stranom. Standardnog stila i jezika ona je osrednje umjetničke vrijednosti, ali je skrenula Njegoševu pažnju da je unese u svoju zbirku narodnih pjesama (knj. 5).

I među Njegoševim pismima (knj. 7, str. 156 i 394) nalazimo dva Njegoševa pisma, upućeno jedno Moračanima, a drugo Moračanima i Rovčanima. I ta pisma imaju dokumentacionu vrijednost, u smislu njegovih održavanja veza s brdskim plemenima. Prvo od tih pisama (Moračanima) datovano je sa „Ostrog, 23. avgusta 1832. god“, a glasi:

„Česni oče igumane Dimitrije,
Vojvodo Mino i svi ostali,
Ljubezno Vas pozdravljam!

Primio sam Vaše pismo i razumio sve što mi pišete radi Kolašinacah što su učinili i kako su nizam poćerali, pak i to vidim kako Kolašinci rade da nas metnu u zlo i da nas umiješaju u njihova prestuplenija. Ja vam kažem da mir koji ste s njima učinili držite, jer znam na kakvoj ste tu mucu, no roblje njihovo ne primajte ni po jedan način, niti pušćajte da ovamo idu njihovi taoci, niti se i u najmanju njihovu rabotu nemojte puštati, nego na koji su način počeli rat na ta neka ga i svršuju i neka čine što god znaju, i kažite im uprav da mi za nji ništa nećemo znati ni za zlo ni za dobro. Gledajte vi pak dobro držite poredak među Moračanima i koji ne ide pravijem putem šiljite ga ovamo.

Međutijem ostajem

Vaš dobroželatelj
arhim. černogorski
Petrovič“

Drugo pismo je Moračanima i Rovčanima, 26. avgusta 1837. god.

„(...) Sve treba da učinimo što možemo prema svojim snagama da spriječimo Turcima da gaze našu premućenu braću, koja još stenju pod jarmom krvožednih tirjana. Naši džeferdari moraju da se čuju đegod se pruže ruke za slobodu, a takvih ruka danas vidimo svuda po krajevima đe žive naša porobljena braća. Sloboda je ona svjetlost kojoj svako teži čim se upozna i shvati koliko vrijedi.“

Ostavljamo pisma bez komentara, uz napomenu da se vidi da ih je pisao gospodar koji misli o sudbini svojih sunarodnika. U posljednjem je, vidi se, apostrofirana sloboda.

Kako se vidi – Njegoš o Rovčanima i Moračanima nije mnogo pisao, niti pjevao – tek toliko da se ta dva pogranična plemena ne zaborave. O Rovčanima se, u datoj situaciji, izrazio kao i o drugima, a o Moračanima je slika unekoliko drugačija. Junaštvo Uskoka Njegoš je cijenio, što se vidi iz pisama M. Medakovića, vladčina sekretara. „Vladika ljubljaše, kaže Medaković, svakoga junaka, a osobito Uskoke, koji su krilo na krajini.“ Njima su, kao pograničnom prostoru Gornje Morače, Rovčani i Moračani pružili pomoć pri obračunu sa Smail-agom Čengičem. Njegoš je i to znao, što se nije otkliknuo drugi su razlozi.

Krsto PIŽURICA

ROVCA AND MORAČA IN NJEGOŠ'S WORKS

The paper provides an overview of the presence of Rovca and Morača in Njegoš's works. Njegoš did not write much about people from Rovca and Morača – just enough to prevent these two border tribes from being forgotten. And while the image of people from Rovca is quite similar to that of other tribes, the situation with Morača is somewhat different. Njegoš thought highly of Uskoci's heroism, which can be seen from the letters by M. Medaković, the Bishop's Secretary. As a border area of Upper Morača, people from Rovca and Morača assisted them in their struggle with Smail-aga Čengić, and Njegoš had known this.

Key words: *Petar II Petrović Njegoš, Rovca, Morača*